

Розділ II

АКТУАЛЬНІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 159.99:316.6

О. М. Борисенко

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ БАТЬКІВ ДО ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ

Розглянуто основні психолого-педагогічні засади формування позитивного ставлення батьків до дітей з аутизмом. Досліджено особливості поведінки батьків і функціонування сім'ї з аутичною дитиною. Зауважено, що існує низка надзвичайно гострих проблем, пов'язаних із цим порушенням розвитку: діагностика, раннє виявлення аутичних дітей, долучення їх до ефективних корекційно-розвивальних та освітніх програм.

Ключові слова: *дитячий аутизм, виховання дітей, корекційно-розвивальна програма, тренінгова робота, терапевтичний процес, індивідуальність дитини.*

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні триває переосмислення парадигми навчання і виховання дітей з розладами аутичного спектру. Позитивним можна вважати те, що аутичних дітей визнають в освітньому просторі держави як окрему категорію, яка потребує спеціально розроблених підходів до навчання, розвитку та соціалізації. На часі – розробка методологічних, методичних та організаційних питань упровадження оптимального навчально-розвивального процесу для дітей цієї категорії.

Детальне дослідження особливостей функціонування сім'ї з аутичною дитиною може слугувати основою для того, щоб розробити професійний психологічний супровід роботи з дитиною в її діагностико-диференціальній, програмно-цільовій, технолого-реалізаційній, моніторинговій функціях.

Стан дослідження. Тенденції, які домінують у сучасній українській спеціальній освіті (С. Д. Максименко, К. С. Лебединська, О. С. Нікольська, В. І. Бондар, В. В. Засенко, В. М. Синьов, Є. П. Синьова, В. В. Тарасун, О. В. Доленко, Т. І. Скрипник, Д. І. Шульженко та ін.), слугують підґрунтям для розвитку інноваційних організаційних форм, змісту, технологій навчання та виховання аутичних дітей.

Специфіка їхньої освіти полягає в тому, що вони можуть здобувати її у загальноосвітніх навчальних закладах у формі інклюзивної освіти, спеціальних загальноосвітніх закладах для дітей з розумовими, мовленнєвими порушеннями, у державних або недержавних освітньо-реабілітаційних установах.

Вітчизняні науковці (О. В. Доленко, І. А. Марценковський, К. О. Островська, О. І. Романчук, Г. Г. Смоляр, В. В. Тарасун, Г. М. Хворова, А. П. Чуприков, Д. І. Шульженко) акумулюють світовий досвід вивчення аутизму і докладають зусиль до розробки шляхів допомоги аутичним дітям.

Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування психолого-педагогічних засад формування позитивного ставлення батьків до дітей з аутизмом.

Виклад основних положень. Незважаючи на те, що аутизм було виокремлено як самостійне явище дизонтогенезу майже 70 років, в Україні існує низка надзвичайно гострих проблем, пов'язаних із цим порушенням розвитку: це питання діагностики, раннього виявлення аутичних дітей, долучення їх до ефективних корекційно-розвивальних та освітніх програм; підтримка родин, які відчувають розгубленість і безпорадність у зв'язку з народженням таких дітей.

Зазначимо, що й донині немає єдиної концепції щодо чинників виникнення аутизму. Відомо, що в етіології та патогенезі цього розладу важливу роль виконують генетичні й біологічні чинники (зокрема органічне ураження головного мозку внаслідок хромосомних або метаболічних порушень). Йдеться також про те, що появі ознак аутизму у віці до 2–2,5 років часто передують: різні патології вагітності, родові травми, асфіксія під час пологів, чинники, що діють після народження.

На наш погляд, визначення аутизму Д. Вільямс, зважаючи на його причини, а не симптоми, найбільш влучне. Вона вважає, що існує кілька типів аутизму, кожен із яких викликаний різними причинами, а інколи в людини спостерігається відразу кілька типів цього стану. З огляду на три визнані характеристики аутизму (порушення соціальної взаємодії, комунікації і дивної поведінки), вчена вирізняє кілька специфічних для аутизму проблем, які призводять до порушень у цих трьох сферах:

1. Проблеми контролю (що належать до здатності відповідно реагувати на світ і на самого себе): неконтрольованість дій; відчуття сильного занепокоєння, страху.

2. Проблеми толерантності, терплячості (що належать до здатності витримати світ і себе): сенсорна гіперсензитивність; емоційна гіперсензитивність.

3. Проблеми зв'язку (належать до здатності усвідомлювати світ і себе): проблеми уваги; проблеми сприйняття; проблеми інтеграції систем; проблеми інтеграції лівої-правої півкуль.

Донна Вільямс стверджує, що різні люди з аутизмом, за спільності симптомів у трьох основних сферах, можуть мати різні причини для виникнення однакових симптомів [9].

Сьогодні визначення сутності проблеми аутизму у дітей є пріоритетною парадигмою в галузі спеціальної психології та корекційної педагогіки, що є об'єктивним моментом становлення аутології як порівняно нового розділу вітчизняної психологічної науки.

У результаті теоретичного аналізу джерел із проблеми аутизму у дітей нами визначено, що існують розбіжності в розумінні її сутності, етіології, патогенезу, напрямів лікувальної, психолого-педагогічної, соціальної допомоги, оскільки її представлено різними психіатричними, лікувально-педагогічними, соціально-психологічними, технологічними, психокорекційними школами. Також нами вдосконалено терапевтичний і виховний аспекти допомоги аутичним дітям і сім'ям аутичних дітей на основі застосування системи спеціальних підходів, методів і прийомів тощо.

Вважаємо, що історія вітчизняної корекційної педагогіки та спеціальної психології засвідчує: навіть якщо в Україні системну спеціальну роботу, спрямовану на подолання аутичних порушень, не проводили, вона має потужний за змістом і обсягом теоретичний, методологічний, методичний матеріал для системно-структурного розуміння патології розвитку дитини та якісних стратегій її подолання. Пропонуємо створення освітньої, педагогічної та психокорекційної системи допомоги дітям і членам їхніх родин з метою налагодження їхнього соціального та особистого життя.

Вважаємо, що створення середовища, яке складається з психолого-педагогічних умов, засобів корекції, індивідуального, орієнтованого на дитину змісту програм, компетентності персоналу, і є запорукою ефективного виховання й освіти дітей зі спектром аутичних порушень.

Запропонований Д. І. Шульженко психолого-педагогічний підхід до діагностики аутичних порушень передбачає прогнозування на основі входження дитини в освітню діяльність за принципом «від діагностики відбору – до діагностики розвитку», забезпечуючи широкі можливості розвитку особистості. Основою діагностики є ідеї Л. С. Виготського про розвиток дитини у широкому спектрі можливостей життя та про зону найближчого розвитку як ключового психологічного принципу її вивчення, виховання та навчання [7].

Сучасні вчені (С. Д. Максименко, М. К. Шеремет, В. І. Бондар) наполягають на тому, що служба ранньої психокорекційної допомоги повинна стати однією із ланок загальної нової системи соціальної освіти, нагальне завдання якої на сучасному етапі – максимально широке обстеження дітей із порушенням розвитку на ранніх етапах онтогенезу, а це певною мірою є запобіганням вторинним відхиленням.

А служба ранньої корекційної допомоги сім'ям, які мають аутичних дітей, може стати однією із нових ланок системи спеціальної освіти в Україні.

Більшість проектів, які досліджують існування сімей з аутичними дітьми, вказують на стресовість ситуацій, пов'язаних із вихованням такої дитини. Дослідження доводять, що щораз швидше вдається розпізнати розлади, і щораз більшої популярності набуває ідея поділу коштів на допомогу в навчанні та лікуванні таких дітей на основі їхніх справжніх потреб. Щораз більше людей з поширеними складними розладами у змозі пережити їх завдяки кращій медичній опіці. Але основну опіку над дитиною з аутизмом здійснює сім'я.

В Україні сьогодні недостатньо вирішена проблема соціальної поінформованості суспільства про наявність окремої групи дітей, яких унаслідок певних ознак їхнього психічного розвитку і поведінки зараховують до категорії неконтактних, невихованих, «дивних» та агресивних. Соціальний попит батьків аутичних дітей на якісне і вчасне обстеження, діагностування, системну педагогічну допомогу не відповідає реаліям життя, оскільки відсутні продуктивні пропозиції з боку державної психолого-педагогічної науки та практики. Поставши перед надзвичайно складною симптоматикою хвороби, сім'я ізольовується унаслідок нерозуміння, неприйняття з боку суспільства, і небажання допомоги. Важливою умовою допомоги батькам аутичних дітей є взаємодія між батьками та фахівцями – корекційними педагогами та психологами, які виконують, окрім класичних (аналітична, діагностико-прогностична, освітня, корекційна, консультативна), ще й спеціальні (психотерапевтична, супервізійна, інклюзивна) функції.

На практиці особливі освітні потреби таких дітей враховуються переважно стихійно, не задовольняються в достатньому обсязі і на належному якісному рівні з причин невизначеності оптимальних напрямів, форм їхнього суспільного навчання та виховання, труднощів у застосуванні адекватних методів і технологій освітньо-корекційної спрямованості тощо. Тому основне навантаження стосовно догляду та виховання дітей лягає на плечі їхніх батьків.

Під психолого-педагогічними засадами формування позитивного ставлення батьків до дітей з аутизмом розуміємо:

- здійснення ранньої психолого-педагогічної діагностики дитини;
- розробку корекції особистісного розвитку дитини з аутизмом, відповідно до її віку, можливостей, інтересів, з метою адаптації її у суспільстві;
- інформування родини про особливості становлення психічних функцій в аутичної дитини і розробку з нею основних напрямів корекції цих функцій;
- проведення діагностики стану взаємин у родині, спрямованої на вирішення проблем дитини;
- розробку завдань індивідуальної та групової корекційної роботи із дитиною та членами її родини;
- розробку тренінгів для проведення їх із членами сім'ї, в якій виховується аутична дитина;
- забезпечення психологічної, емоційно позитивної атмосфери в сім'ї, де виховується аутична дитина;
- обговорення та аналіз динаміки корекції особистісного розвитку дитини разом із членами родини.

Гіпотеза дослідження:

Формування позитивного ставлення батьків до дітей з аутизмом буде ефективнішим, якщо:

- створити процес корекційного виховання (поєднання навчальних, виховних, оздоровчих, корекційних, прямих та опосередкованих, формувальних та превентивних впливів) на особистість дитини зі спектром аутичних порушень;
- забезпечити досконалий кадровий потенціал із формуванням інтелектуального та соціокультурного компонентів професійної готовності, компетентності фахівців у роботі з дітьми та батьками аутичних дітей;
- розробити професійний психологічний супровід роботи з дитиною в її діагностико-диференціальній, прогностичній, програмно-цільовій, технолого-реалізаційній, моніторинговій функціях;
- запропонувати систему психокорекційних заходів, які ґрунтуються на концепції самоорганізації і передбачають багаторівневі перетворення у межах родини аутичної дитини з метою налагодження механізмів зворотнього зв'язку.

Основна мета занять методичного напрямку – допомогти батькам оволодіти різноманітними формами спілкування з дитиною. Відомо, що ставлення дитини до світу – залежна й похідна величина від безпосередніх її стосунків із дорослими. Тому так важливо, щоб між дитиною і батьками були близькі довірливі стосунки.

Основні завдання методичних занять із батьками:

- долучати родину до процесу терапії й навчання, встановити партнерські стосунки з родиною;
- навчати членів родини новим, терапевтичним засобам взаємодії, навичкам навчання й виховання;
- допомагати у вирішенні сімейних труднощів (робота з негативними переживаннями і пошук позитивного змісту, допомога у вирішенні труднощів у стосунках членів родини, вирішення типових родинних проблем, що загострені тяжкістю стану дитини);
- зміцнювати батьківську компетентність;
- супроводжувати родину, емоційно підтримувати її, шукати ресурси її розвитку.

Нами розроблено і проведено (навчально-реабілітаційний центр «Джерело» м. Львова) у експериментальній групі батьків, що виховують аутичну дитину, психологічний тренінг «Формування позитивного ставлення батьків до дітей з аутизмом». Розроблений тренінг містить вправи на: саморозкриття і самопізнання; вироблення навички власного визначення причин гніву, тривоги; невербальне вираження своїх почуттів (мова тіла).

Тренінг спрямований на допомогу батькам, які виховують дитину з порушеннями розвитку, як наслідок – опиняються у стані ізоляції від суспільства, у них порушені дружні стосунки, нема можливості відволіктися від повсякденних побутових турбот і проблем. Так, батьки переживають хронічний стрес і депресію. А тренінг спрямований на зниження стресу і поліпшення внутрішньосімейних стосунків, що, своєю чергою, позитивно вплине на розвиток дитини.

Доречність застосування такої моделі полягала, на нашу думку, у тому, що ми простежували в батьках аутичних дітей прагнення до самоперетворення заради дитини. Страждання, яких вони зазнали, надали їм змогу осягнути справжні цінності буття і своєї самореалізації у ньому.

Ефекти від застосування психокорекційних технологій, спрямованих на особистісне зростання:

- свідоме керування емоціями, відмова від звичного генерування негативних емоцій;
- посилення мотиваційного складника життєвих досягнень;
- формування навички усвідомлення «сигналів тіла»;
- здатність до нестандартних рішень у ситуації невизначеності, інновації, творчості;
- підвищення самооцінки, перебудова і гармонізація образу себе.

Структура Програми формування позитивного ставлення батьків до дітей з аутизмом

Ці ознаки сприяють покращенню стосунків із навколишніми, особливо близькими людьми. Це і вдосконалення навичок спілкування, здатність до побудови тривалих, емоційно комфортних стосунків. Ще одне застосування «пробуджених» особистісних здібностей – створення і підтримання оптимального функційного стану (надійного фундаменту) для цілеспрямованої діяльності.

Підсумкові вправи продемонстрували значні зміни в інтрапсихічних проявах батьків аутичних дітей:

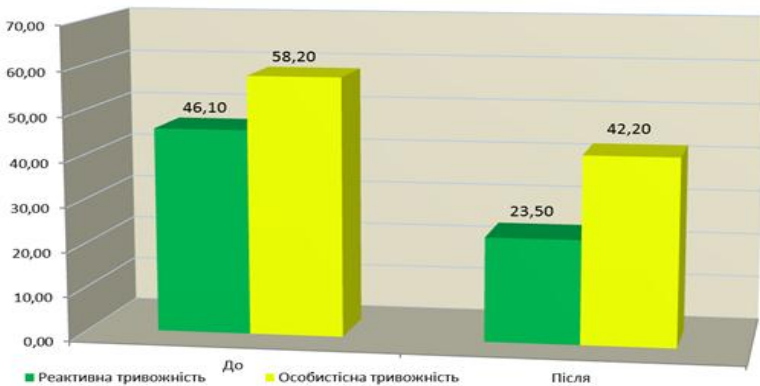
- уміння нестандартно і креативно вирішувати будь-які проблеми;
- наявність рефлексивних функцій; адекватне розуміння, прийняття себе;
- навички саморегулятивних процесів; здатність відчувати свій емоційний стан, керувати динамікою розвитку власних емоцій.

Важливо, що у результаті тренінгово-семінарських занять у батьків виникло відчуття себе особистістю, цінною та унікальною (а не як додаток до дитини); відповідальність за власне життя та готовність до активності; усвідомлення прояву власних стереотипів.

Завдяки досягненню узгодженого функціонування складників психічної організації на рівні членів родини, підвищення їхньої сприйнятливості зовнішнім впливам і вивільненню прихованих можливостей ми створювали передумови для продуктивного спілкування між ними.

Після проведення тренінгу «Формування позитивного ставлення батьків до дітей з аутизмом» батькам було запропоновано повторно заповнити методичку діагностики самооцінки (Ч. Д. Спілберг, Ю. Л. Ханін).

Кінцеві результати відрізнялись від початкових. Зокрема, якщо до формувального експерименту у групі батьків аутичних дітей рівень реактивної тривожності становив 46,1%, а рівень особистісної тривожності – 58,2%, то після формувального експерименту рівень реактивної тривожності знизився до 23,5%, а особистісна тривожність – до 42,2%.

Рис. Порівняльна діаграма рівнів реактивної та особистісної тривожності «до» і «після» проведення психологічного тренінгу

Висновки. Здійснено психологічний теоретико-методологічний аналіз проблеми дитячого аутизму. Визначено, що існує кілька типів аутизму, кожен із яких зумовлений різними причинами, а інколи в дитини спостерігається одразу кілька типів цього стану. Визнано три основні характеристики аутизму (порушення соціальної взаємодії, комунікації, дивна поведінка). Проаналізовані сучасні світові і вітчизняні науково-практичні підходи до вирішення проблеми подолання аутизму у дітей та підлітків засвідчують, що її розглядають у філософському, соціальному, медичному, психолого-педагогічному та корекційному аспектах.

Тренінг «Формування позитивного ставлення батьків до дітей з аутизмом» спрямований на те, щоб допомогти батькам: сприяти

подоланню ізоляції родини, здійснювати супровід родини й окремих її членів, емоційно підтримувати їх, допомагати долати тривогу, стрес, депресію, відчуття провини, шукати внутрішні та зовнішні ресурси для оптимальної життєдіяльності родин з аутичними дітьми, долучати родину до процесу терапії, здійснювати інформаційну підтримку, допомагати у вирішенні родинних і особистісних труднощів тощо.

Перспективи подальшого наукового дослідження передбачають: глибше вивчення особливостей світосприймання аутичними дітьми, розробку та створення психологічних і педагогічних інструментів впливу корекційного навчання на розвиток дітей.

-
1. Мамайчук И. И. Помощь психолога детям с аутизмом / И. И. Мамайчук. – СПб.: Речь, 2007. – 288 с.
  2. Никольская О. С. Аутичный ребенок. Пути помощи / О. С. Никольская, Е. Р. Баенская, М. М. Либлинг. – М., 2000.
  3. Романчук О. Розлади спектру аутизму / О. Романчук. – Львів, 2009. – С. 77–82.
  4. Синьов В. М. Розумова відсталість як педагогічна проблема: навч. посібник / В. М. Синьов. – К., 2007. – 120 с.
  5. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму / Т. В. Скрипник. – К.: Фенікс, 2010. – 388 с.
  6. Тарасун В. В. Концепція розвитку, навчання і соціалізації дітей з аутизмом: навч. посібник для вищ. навч. закладів / В. В. Тарасун, Г. М. Хворова; за ред. В. В. Тарасун. – К.: Наук. світ, 2004. – 100 с.
  7. Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутичних порушень у дітей: монографія / Д. І. Шульженко. – К., 2009. – 385 с.
  8. Autyzm i zespół Aspergera. U. Frith (red.). – Warszawa: Wydaw. Lekarskie PZWL, cop. 2005. – 294 s.
  9. Williams T. I. A social skills group for autistic children / T. I. Williams // Journal of Autism and Developmental Disorders. – 1989. – Vol. 19. – P. 143–155.

Борисенко О. М. Психолого-педагогические основы формирования положительного отношения родителей к детям с аутизмом

Рассмотрены основные психолого-педагогические основы формирования положительного отношения родителей к детям с аутизмом. Исследованы особенности поведения родителей и функционирования семьи с аутичным ребенком. Заметим, что существует ряд очень серьезных проблем, связанных с этим нарушением развития: проблемы диагностики, приобщение детей к эффективным развивающимся образовательным программам – наиболее важные вопросы.

Ключевые слова: детский аутизм, коррекционно-развивающаяся программа, терапевтический процесс.

Borysenko O. M. Psychological and pedagogical principles of building a positive attitude to parents of children with autism

The basic psychological and pedagogical principles of building a positive attitude to parents of children with autism. The features of parents and family functioning autistic children are analyzed. Noted that there are some big problems associated with this disorder development: the question of diagnosis, early detection of autistic children, added to their effective remedial developmental and educational programs.

Today in Ukraine is redefining the paradigm of teaching and education of children with autistic spectrum disorders. A positive can be considered something that autistic children have begun to acknowledge in the educational space of the state as a separate category, which requires a specially developed approaches to learning, development and socialization. Current affairs – development of methodological, methodical and organizational implementation of optimum teaching and developing a process for the children of this category.

Most of the projects that explore the existence of families carrying children, pointing to stress situations related to the upbringing of a child. Studies show that the day will most likely resolve the disorders and TIS is gaining popularity the idea of division funds to aid in training and treatment of such children on the basis of their real needs. More and more people with common complex disorders are able to survive thanks to the best medical care. But the basic care of a child with autism falls on the family. Training «Forming a positive attitude of parents to children with autism» is aimed at helping parents to contribute to overcoming the isolation of families, to support the family and its individual members, emotionally support them, help to overcome anxiety.

Key words: *children with autism, parenting, correctional and developmental program, training activities, the therapeutic process, the individuality of the child.*

Стаття надійшла 29 травня 2014 року

УДК 159.9+377+378

Ю. Ц. Жидецький

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ
ФОРМУВАННЯ ДИВЕРГЕНТНОГО МИСЛЕННЯ
У СТУДЕНТІВ**

Розкрито проблеми розвитку вищої освіти в умовах «інтегрованої революції». Проаналізовано сучасні проблеми розвитку дивергентного мислення у студентів. Запропоновано основні засади формування освітнього середовища вищого навчального закладу для розвитку у студентів дивергентно-го мислення.

Ключові слова: *дивергентне мислення, нелінійність, розвиток уявлен-ня, зворотний зв'язок, свобода, освітнє середовище.*